

PAPER DETAILS

TITLE: Kemalizm'in "Medeniyet Fabrikası": Kiz Enstitüleri

AUTHORS: Ercan ÇAGLAYAN

PAGES: 8-35

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596694>

Dr. Öğrt. Üyesi
Ercan ÇAGLAYAN

Muş Alparslan Üniversitesi Tarih
Bölümü Öğretim Üyesi.
e.caglayan@alparslan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0391-9413>

Eser Geçmişi / Article Past: 16 Eyl 2018 / 21 Kas 2018

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.460360>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kemalizm'in "Medeniyet Fabrikası": Kız Enstitüleri

Kemalism's "Civilization Factory": Girls' Institutes

Öz

Bu çalışma, asri ve seküler Türk kimliğini mezceden 'Cumhuriyet Kadınları'nın yetiştirilmesini gaye edinen Kız Enstitüleri'nin tek parti dönemindeki serüvenini ele alarak söz konusu okulların yeni bir kimlik/ulus ve devlet inşasındaki rollerine odaklanıyor. Cumhuriyet'in en önemli eğitim kurumlarından olan Kız Enstitüleri, "üretken ev kadınları", "Türk milliyetçiliği"ni ve "Batı medeniyeti"ni özümsemiş kadınlar yetiştirmeyi hedefliyordu. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kız Enstitüleri'nin açılması ve amaçları, ikinci bölümde ise Doğu'daki Elazığ Kız Enstitüsü'nün açılması, amaçları, faaliyetleri ve öğrenci profilleri etrafıca ortaya konmaya gayret ediliyor. Elazığ Kız Enstitüsü'nün amaçları, faaliyetleri ve öğrenci hinterlandı, Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan üç belgeye ve enstitünün uzun yıllar boyunca müdireliğini yapan Sıdika Avar'ın anılarına referansla ele alınıyor.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Eğitim, Kız Enstitüleri, Elazığ Kız Enstitüsü.

Abstract

This study examines the adventure of Girls' Institutes during the one-party era which aimed to raise modern and secular republican women and focuses on the roles of institutes as part of the building a new identity/nation and state process. Girls' Institutes which are one of the most important educational institutions of the Republic intended to raise "productive housewives" and women who adopt "Turkish nationalism" and "Western civilization". In the first part of this two-part work attempts to examine the opening and objectives of the Girls' Institutes and in the second part, tries to put forward in detail the opening, aims, activities and student profiles of the Elazığ Girls' Institute in the east. Elazığ Girls' Institute aims, activities and the student hinterland analyzed with the reference to two documents from Republican Archive and Sıdika Avar's memories who was the institute's director for many years.

Keywords: Republic, One-Party Era, Education, Girls' Institutes, Elazığ Girls' Institute.

ATIF: ÇAGLAYAN Ercan, "Kemalizm'in "Medeniyet Fabrikası": Kız Enstitüleri" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 4/3 (Aralık-2018), s. (8-35)

CITE: ÇAGLAYAN Ercan, "Kemalism's "Civilization Factory": Girls' Institutes" **Journal of History and Future**, 4/3 (December- 2018), pp. (8-35)

I. Giriş

Elinizdeki çalışma, 'çağdaş', 'seküler' ve 'milliyetçi' Türk kimliğini mezc eden 'Cumhuriyet Kadınları'nın yetiştirilm esini gaye edinen Kız Enstitüleri'nin tek parti iktidarındaki serüvenini ele alarak söz konusu okulların yeni bir kimlik/ulus ve devlet inşasındaki rollerine odaklanıyor. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kız Enstitüleri'nin açılması ve amaçları, ikinci bölümünde ise Doğu'daki Elazığ Kız Enstitüsü'nün açılması, amaçları, faaliyetleri ve öğrenci profilleri etrafıca ortaya konmaya gayret ediliyor. Kız Enstitülerin açılması ve amaçları, *Tebliğler Dergisi* ve konu hakkında daha önce kaleme alınan çalışmalar esas alınarak ortaya konuluyor. İkinci bölümde ele alınan Elazığ Kız Enstitüsü'nün amaçları, faaliyetleri ve öğrenci hinterlandı ise Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan iki belgeye ve enstitünün uzun yıllar boyunca müdireliğini yapan Sıdika Avar'ın *Dağ Çiçeklerim* isimli anılarına referansla kaleme alınıyor.

Tek parti iktidarının kudretli yıllarında açılan Kız Enstitüleri, Batı illerinde kızlara çağdaşlık, ev idaresi ve Türk milliyetçiliği konularında yoğun eğitim vererek Kemalist ideolojinin tabana yayılmasını hedefliyordu. Başta Elazığ Kız Enstitüsü olmak üzere Doğu'daki enstitüler ise bahsi geçen misyonlarının yanı sıra Kürt kızlarına Türkçe'nin öğretilmesini esas gaye olarak görüyordu. Elazığ Kız Enstitüsü, enstitünün idarecileri ve jandarmalar aracılığıyla Elazığ dışında Bingöl ve Tunceli [Dersim] vilayetlerinden topladıkları Kürt kızlarını enstitünün yatılı kısmına kaydederek onları yoğun bir Türkçe ve adab-ı muaşeret eğitime tabi tutuyordu. Enstitüde aldıkları yoğun eğitimle bir taraftan Türkçe öğrenen Kürt kızları, diğer taraftan hijyen, çocuk bakımı ve yemek pişirme gibi ev idaresi konusundaki eğitimle 'modern' ve 'medeni' kızlara dönüşüyorlardı. Böylece Kemalist iktidar, askeri operasyon ve harekâtlarla 'kontrol' altına aldığı bölge insanını eğitim aracılığıyla yeni rejime 'sadık' bireyler yapmayı hedefliyordu. Bu çalışmada, yukarıda bahsi geçen kaynaklar referans alınarak hem Kız Enstitülerinin ülke genelindeki misyonuna hem de spesifik olarak Doğu'daki misyonuna, daha açık bir ifadeyle enstitülerin 'medenileştirme' ve 'Türkleştirme' misyonlarına dikkatleri çekmeye çalışacağız. Kız Enstitüleri hakkında detaylı bilgi vermeden evvel konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle bu giriş kısmında kısaca zorunlu ve standart eğitimle ilgili birkaç gerçeğe işaret edeceğiz.

Bilindiği üzere modern dönemlerde zorunlu ve standart bir hale bürünen eğitimin esas gayesinin iktidarların ideolojisini kitlelere aktararak 'sadık vatandaşlar' yetiştirmektir. Geç Osmanlı dönemi ve erken Cumhuriyet Türkiye'sinde de devlete sadakatin sağlanmasında ayrıcalıklı bir yere sahip olan eğitim, toplum ve ülke kalkınmasının temel aygıtı olmanın yanı sıra ideolojik aktarımın yapılacağı en temel kurumdur. Bu özelliğinden dolayı hem Osmanlı'nın, hem de Cumhuriyet'in yönetici elitleri, eğitimin üzerinde önemle durulması gereken bir aygıt olduğunun bilincindediler.¹ Bu bilincin bir ifadesi olarak, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönem-

1 Konu hakkında mühim bir çalışma için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, [Der. Kemal H. Karpat], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, ss. 73-242.

lerinde yönetici elitler tarafından eğitim politikalarına büyük bir önem atfedildi. Kuşkusuz, Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'nden itibaren eğitime ve hususen kız eğitime büyük önem atfedilmesi devletin siyasal ve ideolojik tutumundan bağımsız düşünülemez. Konuyla ilgili olarak Somel şunları söyler: "Tanzimat döneminde ve daha sonra II. Abdülhamid devrinde, malî kriz devrelerinde dahi kız eğitime nispeten önem verilmesinde yatan muhtemel etken, Osmanlı Devleti'nin resmî çizgisine uygun dinsel ve ahlakî görüşlere sahip ve eğitimli kadın kuşakları yetiştirmektir. Bu politikadan güdülen amaç herhalde daha aile ortamından, anne kucağından başlayarak devlete ve dine bağlı tebaanın ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu anlamda eğitim uzun vadeli bir siyasal yatırım olarak anlaşılıyordu."² Cumhuriyet ile birlikte yeni bir siyasal ve ideolojik yapılanmaya evrilen devletin eğitime yüklediği misyon giderek arttı. Bunun bir neticesi olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük bir eğitim hamlesi gerçekleştirilerek cinsiyet fark etmeksizin eğitim zorunlu hale getirildi, en ücra köylere varıncaya dek okullar açıldı ve tedricen okullaşma oranı yükseltildi.³ Kuşku yok ki, okullaşmanın artmasıyla birlikte yeni rejimin toplumda kabul görmesi ve bireylerin devlete sadakatının sağlanması daha yaygın bir hal aldı. Birol Caymaz, ulus-devletlerde temel eğitimin zorunlu olmasının altında yatan gerçekliğin eğitim mekanizmasının "vatandaşlığı üreten bir fabrika" olmasıyla açıklanabileceğini söyleyerek bu gerçekliğe dikkati çektiğini belirtmiş olalım.⁴

Kemalist Cumhuriyet, eğitime verdiği bu önemi kadınların eğitiminde de gösterdi. Diğer bir deyişle Cumhuriyet kadroları, toplumsal dönüşümde kadının etkin rolünün farkında olduğundan kuruluştan itibaren kadın eğitime büyük bir ehemmiyet verdi. Erken Cumhuriyet döneminde kadın eğitime hassasiyetle yaklaşılmasının çeşitli nedenlerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Fatma Gök, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların eğitimi hakkında başlıca üç politikanın etkili olduğunu ileri sürerek bu konuya açıklık getirir. Bunlardan birincisi, kentli orta ve üst sınıftan kadınlara yönelik olup söz konusu sınıflara mensup kadınların yeni inşa edilen bir ülkede "başarılı profesyoneller" olmaları için eğitimin her seviyesinde yer almalarının sağlanmasıdır. İkincisi, kırsal kesimdeki kadınlara yönelik olup kırsaldaki kadınların ilkokula gitmelerinin, daha fazla üretmelerinin ve çocuk yetiştirmelerinin teşvik edilmesiydi. Kadın eğitime yönelik üçüncü politika ise yeni ulus-devletin modern ve seküler imajına uygun bir kadın tipinin yetiştirilmesi için kız okullarının açılmasına öncelik verilmesiydi.⁵

Bahsi geçen üçüncü politika, elinizdeki çalışmanın konusu olan Kız Enstitüleri'nin kurulmasıyla neticelendi. Kız Enstitüleri'nin, yeni bir kadın kimliğinin oluşmasında ve yeni devletin iktidar biçimlerinin meşrulaştırılmasında ayrıcalıklı bir yere sahip

2 Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 10 (2000), s. 236.

3 Cumhuriyet'in eğitim politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.

4 Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 5.

5 Fatma Gök, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemlerinde Kız Enstitüleri", *Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç'ten Örnekler*, (Der. Marie Carlson-Annika Rabo-Fatma Gök), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 97-111.

olduğunu belirtmek gerekir. Elif Ekin Akşit de, Cumhuriyet'in ilk kuşak kızlarının eğitiminde önemli olanın kızlara iş bulmak olmadığını ifade ederek bu konuya dikkati çeker. Devamında Akşit, Cumhuriyet seçkinlerinin kız eğitimindeki esas gayelerinin kızlara Kemalist ideolojiyi benimsetmek, mümkün olduğu kadar bu ideolojiyi yaymak ve yeni kuşakları bu doğrultuda yetiştirmek olduğunu söyler.⁶ Buradan hareketle Kız Enstitüleri'nin bir taraftan çağdaş Batılı normları, öte taraftan 'ideal ev kadınlığı'nı ve Türk milliyetçiliğini endoktrine ederek ideolojik denetimi sağladıklarını söylemek mümkündür. Kız Enstitüleri'nden mezun olan öğrencilerin yaşam profillerine ve tarzlarına bakıldığında neredeyse tamamında Kemalist ideolojinin politik inşasını gözlemlemek mümkündür. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, Kız Enstitüleri'nde eğitim gören kızların Kemalizm'in milliyetçi, seküler ve Batılı değerlerini özümstedikleri söylenebilir. Kuşkusuz, Kız Enstitülerinin bu konudaki misyonlarını ve rollerini daha yakından tanımak için enstitülerin açılmasını, amaçlarını ve faaliyetlerini mercek altına almak elzemdir. Bu nedenden ötürü, takip eden iki bölümde enstitülerin bahsi geçen özelliklerine dikkati çekerek enstitülerin misyonu ve bilhassa Elazığ, Bingöl ve Tunceli gibi Doğu illerindeki toplumsal mühendislikle ifade edilebilecek misyonu üzerine odaklanılarak enstitülerin yeni ulusal kimlik inşasındaki rolleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. Kız Enstitüleri'nin Açılması ve Amaçları

Tek parti döneminin en önemli eğitim kurumlarından biri de orta öğretim düzeyinde eğitim veren Kız Enstitüleri'dir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Kız Sanat Mektebi adıyla kurulan okullar 1928 yılında Kız Enstitüsü'ne dönüştürülerek, okulların programları yeniden düzenlendi. Cumhuriyet döneminde Maarif Vekâleti [Eğitim Bakanlığı]'ne bağlı ilk Kız Enstitüsü 1928'de Ankara'da açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü'dür. Bu ilk enstitüden kısa bir süre sonra İstanbul, Bursa, Manisa, İzmir, Adana, Trabzon, Urfa ve Elazığ gibi büyük şehirlerde de Kız Enstitüleri açıldı. Kız Enstitülerinin sayısı 1939'da on dört, 1943'te otuz üç ve 1947'de kırka ulaştı. Konu hakkında yapılan çalışmalar, bu tarihten itibaren ülkenin tüm şehirlerinde en az bir kız enstitüsünün açıldığını doğruluyor.⁷ Sözü edilen tarihten sonra açılan Kız Enstitüleri, her şehirde bulunan Akşam Kız Sanat Mektepleri'nin Kız Enstitüleri'ne dönüştürülmeleri yoluyla gerçekleşiyordu. Ayrıca Kız Enstitüleri, 1938-1939 eğitim-öğretim yılından sonra Olgunlaşma Enstitüsü ve teknik liselere ayrılarak lise düzeyinde eğitim vermeye devam etti.⁸ Kısacası Kız Enstitüleri'nin, Osmanlı'nın son döneminde Kız Sanat Mektebi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Kız Sanat Mektepleri, Akşam Kız Sanat Okulları ve Olgunlaşma Enstitüleri isimleriyle mesleki ve teknik eğitim veren okullar olarak faaliyet sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

Kız Enstitüleri'ne ya beş yıllık ilkokulu bitiren veyahut üç yıllık ortaokul eğitimi almış kız çocukları kabul ediliyordu. İlkokul mezunu olan öğrenciler enstitüde beş yıl eğitim görürken, ortaokul mezunları ise enstitüde iki yıllık eğitim görüyordu. 1935-1936 öğretim yılında, kız enstitülerine ortaokul mezunu öğrencilerin alınması karar-

6 Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 144.

7 Gök, *a.g.m.*, s. 100-101.

8 Akşit, *a.g.e.*, s. 165.

laştırılarak öğrenim süresi iki yıl olan “özel bölüm” açıldı. Enstitülerde gündüzlü ve yatılı olmak üzere iki tür öğrenci bulunuyordu. Kız Enstitüleri, 1943-1944 öğretim yılına kadar ilkokula dayalı beş yıllık okul statüsünde iken 1943-1944 öğretim yılından itibaren bu okullar ilk üç yılı birinci devre “Kız Sanat Okulu”, son iki yılı ikinci devre “Kız Sanat Enstitüsü” olmak üzere iki bölüme ayrıldı. Enstitünün öğretmen yetiştiren yüksek kısmı sadece Ankara’da mevcuttu.⁹ Ayten Sezen Arıç’ın altını önemle çizdiği üzere, Kız Enstitüleri’nde eğitimde Batılı metotlar benimsenmesinin yanı sıra yurt dışından getirilen uzmanlardan yararlanılmış ve eğitim için yurt dışına öğretmen ve öğrenci gönderilmiştir.¹⁰

Enstitülerin müfredatında dönemsel olarak bazı küçük değişiklikler yapılmakla birlikte genel dersler başlığı altında Türkçe, tarih, coğrafya, Yurt Bilgisi, matematik, kimya, fizik, tabiat bilgisi, el yazısı, jimnastik, müzik ve yabancı dil olarak Fransızca dersi yer alıyordu. Müfredatta mesleki ve pratik dersler başlığı altında ise biçki-dikiş, nakış, moda, çiçek, çamaşır, yemek pişirme, çocuk bakımı ve eğitimi, ev idaresi ile genel, mesleki ve tezyini resim dersleri mevcuttu.¹¹ Bununla birlikte ülkenin batısındaki enstitülerde daha ziyade temel dersler yoğunlukta iken doğusunda Türkçe ağırlıklı dil dersleri yoğunluğunda. Enstitülerde okutulan derslerin amaçları 1947 tarihli *Kız Enstitülerinin Program ve Ders Dağıtma Cetveli Yönetmeliği*’nde detaylı bir biçimde ortaya konmuştur. Mezkûr yönetmelikte Yurt Bilgisi dersinin amacı şu cümlelerle ifade ediliyordu: “Bu derste güdülecek amaç, Türk topluluğunda her yönden erkekle eşit bir varlık olan Türk kadınına vatan, millet ve devlet şuurunu [kazandırmak], vatandaşlık haklarını, aileye, vatana, millete ve devlete karşı ödevlerini göstermek olacaktır.”¹²

Cumhuriyet Türkiye’sindeki diğer eğitim kurumları gibi Kız Enstitüleri’nin de esas amacı, toplumda Kemalist rejimin yerleşmesini sağlamaktı. Kız Enstitüleri, bunu toplumun yarısını oluşturan kadınlar üzerinden ve kadınlar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışıyordu. 1947 tarihli mezkûr yönetmelikte Kız Enstitüleri’nin amacı, “kızlarımıza evlerini sağlık, düzen, ekonomi ve zevk kurallarına uygun olarak çekip çevirme yollarını gösteren teorik ve pratik bilgileri vererek ilerde neşeli mesut bir yuva kurmalarını sağlamak ve dolayısıyla onları memleketin kalkınmasına yardımcı hale getirmek” şeklinde ifade ediliyordu.¹³ Gök’ün ifadesiyle enstitülerin resmi hedefi, “daha sağlıklı ve daha sağlam bir ulusun yetiştirilmesine katkıda bulunacak yeni bir aile biçimi” meydana getirmektir.¹⁴ Akşit, ilk Kız Enstitüsü yıllığında enstitünün biricik amacının, “Türk kızını yeni cumhuriyetin faydalı bir üyesi yapmak” şeklinde vücut bulduğunu söyler.¹⁵ Yael Navero-Yaşın, enstitülerinin amacının, yaşam biçimlerinin,

9 Gök, *a.g.m.*, s. 102-103.

10 Ayten Sezen Arıç, “Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20 (2014), s. 195, 209.

11 TC, *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 10, Sayı: 461, 24 Kasım 1947, s. 181.

12 Kız Enstitülerinde okutulacak dersler ve içerikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. TC, *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 10, Sayı: 461, 24 Kasım 1947, s. 181-204.

13 TC, *MEB Tebliğler Dergisi*, c. 10, Sayı: 461, 24 Kasım 1947, s. 181.

14 Gök, *a.g.m.*, s. 104.

15 Akşit, *a.g.e.*, s. 123.

modanın, dekorasyonun, temizliğin, dikiş ve çocuk bakımının zamanın ruhuna uygun olarak değiştirilmesi; Türk kızlarının ulusal değerlerle yetiştirilmesi ve kızları ev işlerinde daha verimli hale getirmek olduğunu söyler.¹⁶ Arığ, enstitülerin temel iki gayesinin kadınları “ideal ev kadını yapmak” ve “hayatlarını kazanabilecek kabiliyette yetiştirmek” olduğunu iddia eder.¹⁷ Sibel Bozdoğan ise Kız Enstitüleri’nin amacını şu cümlelerle ortaya koyuyor: “Bu okulların amacı, Kemalist reformların resmi onayına ve teşvikine rağmen, kadınların ev dışında çalışmasına karşı kültürel ve toplumsal yaptırımların hala güçlü olduğu bir dönemde, Türk kızlarından aydın eşler, anneler ve ev idarecileri yetiştirmektir.”¹⁸ Ancak, Akşit’in de önemle altını çizdiği üzere, enstitülü kızlar kendilerine verilen her şeyi içselleştirmek yerine, kendi kimliklerini kendileri kurdular. Daha önemlisi, enstitüler, kadınlara geleneksel ev kadını ve anne rollerini biçerken, enstitülü kızların birçoğu evlenmedi ve çocuk sahibi olmadı.¹⁹ Dolayısıyla enstitülerin kızlara biçmiş olduğu ev kadını rolünün enstitüden mezun olan kızlar tarafından pek de benimsenmediği söylenebilir.

Kız Enstitüleri’nin amaçlarıyla ilgili olarak yukarıda yer verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda tek partili dönemin en mühim ideolojik aygıtlarından biri olan enstitülerin ‘medenileştirme’, ‘Türkleştirme’ ve ‘üretken ev kadını yetiştirme’ gibi misyonlara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Akşit de, enstitü kızlarının Cumhuriyet’in değerlerini okullarda içselleştireceklerini ifade ederek Kız Enstitüleri’nin misyonunu şu cümlelerle ortaya koyar: “Kız Enstitüleri, devletin, Ziya Gökalp’in fikirleri çizgisinde Batı medeniyeti ve milli kimliği bir araya getirme ve bu bileşime toplumsal zemin oluşturma girişiminin vücut bulmuş haliydi. Yani Kız Enstitüleri Batı medeniyetini yayacak ama bu esnada belirgin bir Türk kimliği oluşturup koruyacaklardı.” Akabinde Akşit, Kız Enstitüleri tarafından kurumsallaştırılan genç kızlığın, enstitülerin kuruluşundan itibaren “milliyetçi politikaların üretildiği bir zemin” haline getirildiğini ileri sürer. Bu misyon bilhassa Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu vilayetlerdeki enstitülerce yerine getiriliyordu. Doğu’daki enstitüler, öğrencileri sadece “iyi ev kadınları” olarak yetiştirmiyor, aynı zamanda öğrencilere evlerini “milli bilinç fabrikaları”na dönüştürme gibi bir misyon da yüklüyordu.²⁰ Kız Enstitüleri’nin misyonu ile ilgili olarak Funda Cantek ise enstitülerin bir taraftan “yeni ve kentli Türk kadını”nın yaratılmasının, öte taraftan yeni kadının “verimliliğinin artırılması”nın hedeflendiğini ileri sürer ve enstitülerin mezkûr iki misyonu üstlendiğine vurgu yapar: “Cumhuriyet’in Batılı yüzünün kılık-kıyafette somutlaştığı düşünülürse, enstitülere yapılan yatırım, hem yeni ve kentli Türk kadınının sosyal hayattaki varlığını belli kurallara bağlayarak, hem de özel alandaki verimliliğini arttırarak ikili bir işlev görecektir.”²¹ Behçet Kemal Çağlar’ın kaleme aldığı “Enstitü Kızı” isimli şiirde enstitülerin misyonu bir cümleyle özetleniyordu: “En güzel eser BENİM: Kafam Garplı

16 Yael Navero-Yaşın, “‘Evde Taylorizm’: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940)”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 84, Bahar 2000, s. 52.

17 Arığ, a.g.m., s. 197.

18 Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, [Çev. Tuncay Birkan], Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 102.

19 Akşit, a.g.e., s. 19, 31.

20 Akşit, a.g.e., s. 19, 143, 155, 197.

21 L. Funda Şenol Cantek, “Yaban”lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 324.

ruhum TÜRK"²² Kız Enstitüleri'nin bir diğer misyonu, Akşit'in ifadesiyle, "Cumhuriyet ideallerine uygun çocuklar doğurup yetiştirmek"ti.²³

Kız Enstitüleri, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde "üretken ev kadınları" yetiştirerek ev işlerinin belli bir düzen içerisinde yapılmasına ön ayak oluyorlardı. Bu bağlamda Yaşın, Kız Enstitüleri'nin yaratmaya çalıştığı kadın tipolojisini "evde Taylorizm"²⁴ şeklinde kavramsallaştırır ve bu projenin 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türk milliyetçiliğinin en mühim ilgi alanlarından biri olduğunu söyler: "1930'lu ve 1940'lı yıllarda düzgün bulaşık yıkama, verimli temizlik ve uygun çocuk bakımı gibi ev işleri, 'modern' bir ulus-devlet'in temellerini yaratmaya çalışan Türk milliyetçilerinin çok önemli bir ilgi alanını oluşturuyordu." Devamında Yaşın, Kız Enstitüleri'nin açık bir biçimde "ev taylorizmi" propagandası yaptıklarını belirterek orta sınıf Türk hanelerine "düzen", "rasyonalite" ve "disiplin" gibi fikirlerin girmesinde bu enstitülerin merkezî bir rol oynadığını ileri sürer.²⁵ Aynı konuya vurgu yapan Akşit ise enstitünün yetiştirmeye çalıştığı kadınlar hakkında şunları söyler: "Enstitülerdeki yemek pişirme, dikiş-nakış, ev ekonomisi dersleri, yeni bir milleti doğurup yetiştirecek anneler olacak kızlara hitap ediyordu. Sınıfından ve etnik kimliğinden bağımsız olarak bu yetiştirilmeye tabi tutulmuş anneler, devletin evdeki temsilcisi olarak görülüyordu."²⁶

Açıkçası Kız Enstitüleri, aileyi kadınlar üzerinden düzenlemeyi gaye edinmişti ve kadınları yeni hayatın baş aktörleri yapmışlardı. Akşit'in ifadesiyle enstitüler, "ulusal kimliği mükemmel biçimde temsil eden iyi anneler ve eşler yetiştirmeye adanmış" kurumlardı.²⁷ 1934-1935 tarihli Enstitü yıllığında, "evi yıkan ve yapan"ın kadın olduğu, kadının ailenin temeli olduğu ve dolayısıyla ailenin saadetine ulusun ve yurdun saadeti anlamına geldiği vurgulanıyordu:

"Bir ulusun ne kadar ilerlediğini anlamak için onun bir tek ailesine bakmak yeter. Herhangi bir aileyi yapan da yıkan da kadındır. Enstitünün gayesi ev bayanına kendi mevkii ve mevkie ait vazifeleri bildirmektir. Bir kadın bu vezaifi ne kadar iyi bilir ve ne kadar iyi yaparsa o mertebe mesut olur ve ailesini de saadet içinde bırakır. Saadeti evlerde ve ailelerde aramalıdır. Teklerin ve ailelerin refah ve saadeti ulusun ve yurdun saadeti demektir.

Bir evi yıkan ve yapan kadın olduğu gibi bir ulusu da yükselten yine odur. Enstitülerimiz kadınlarımızı yetiştirmekle yurda ve Türk cemiyetine çok büyük hizmet etmiş olur. Yalnız erkeklerin talim ve terbiyesiyle uğraşmak temelsiz ev kurmak demektir. Kadın erkeğin yardımcısıdır."²⁸

22 Akşit, *a.g.e.*, s. 164.

23 Akşit, *a.g.e.*, s. 205.

24 Taylorizm, Frederick Winslow Taylor (1856-1915) tarafından geliştirilen, iş düzenine ve zaman denetimine önem veren ve işçi emeğinden mümkün olduğu kadar faydalanmayı amaçlayan plan, program ve uzmanlaşmayı gerekli gören bir üretim yöntemidir. Taylorizmdeki esas gaye, her işçinin performansını yükselterek örgüt verimliliğini arttırmaktır. Detaylı bilgi için bkz. Frederick W. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

25 Yaşın, *a.g.m.*, s. 51, 57-58.

26 Akşit, *a.g.e.*, s. 145.

27 Akşit, *a.g.e.*, s. 181, 183.

28 Akşit, *a.g.e.*, s. 162-163.

Son olarak, Kız Enstitüleri mensuplarına misyoner yakıştırmaları yapıldığını da not etmek gerekir. Çünkü Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde Kız Enstitüleri, Batı medeniyetinin yayıcıları olarak adlandırılıyordu.²⁹ Açıkçası, Kız Enstitüleri'nde eğitim gören kızlar enstitüden mezun olduktan sonra hem aile ortamlarında hem de çalışacakları yerlerde Batılı bir hayat tarzının yerleşmesinin aracıları ve uygulayıcıları olduklarından enstitü mensuplarına 'misyoner' yakıştırmaları yapılıyordu.

Özetle ifade etmek gerekirse, her ne kadar Kız Enstitüleri, asri ve seküler üreten ev kadınları yetiştirmeyi hedeflemişse de aynı zamanda enstitülerin katı bir disiplin ve geleneksel hayat kurallarını da öğrencilere dayattıkları söylenebilir. Bu cümleden olarak, Kız Enstitüleri'nde siyah üniforma, siyah çorap ve siyah ayakkabıdan oluşan tek tip kıyafetin zorunlu olmasının yanı sıra öğrencilerin makyaj yapması, sigara içmesi, pantolon giymesi, tırnak uzatması, saçlarını belirten şekil dışında yaptırmaları yasaktı. Enstitülerde okuyan kızların erkek arkadaşlarının olması ve hatta bir erkekle görülmesi söz konusu bile olamazdı. Kız Enstitüleri'ndeki bu "disiplinli toplumsallaşma", kadınların yeni bir yuva/ulus kurmalarındaki etkin bir araç olmaları rolüyle doğrudan ilgilidir.³⁰

III. Elazığ Kız Enstitüsü

Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine uzanan dönemde eğitimde sırasıyla, II. Abdülhamit döneminde İslam-Türk sentezi, II. Meşrutiyet döneminde Türk-İslam sentezi ve erken Cumhuriyet'i'nde ise ulus-devlet gerçeğine bağlı olarak Türk ulusçuluğunu merkeze alan bir eğitim anlayışı hâkimdi.³¹ Buradan hareketle, tek parti dönemde eğitimin esas gayelerinden birinin yeni Türkiye'nin sınırları içerisinde yaşayan herkesin Türkçe konuşmasını sağlamak ve bu yolla herkesin Türk olduğunu zihinlere zerk etmek olduğu söylenebilir. 1930'lu yılların sonunda açılan Elazığ Kız Enstitüsü'nün de temel iki hedefi bölgedeki kızları 'medenileştirmek' ve dolayısıyla 'Türkleştirmek'ti. Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde açılan Kız Enstitüleri hem bölgenin kızlarına Türkçe öğreterek onları Türk kimliğine dâhil edecekti, hem de aldıkları eğitimle "medeniyet" yolunda önemli bir mesafe katmış olacaklardı.³² Elazığ Kız Enstitüsü'nde uzun yıllar boyunca öğretmen ve müdire olarak çalışan Sıdika Avar'ın hedefi, anılarını kaleme aldığı kitapta defalarca ifade ettiği üzere, enstitü vasıtasıyla bölge insanını "medenileştirmek" ve bölgede Türkçeyi egemen hale getirmektir. Elazığ Kız Enstitüsü'nün amaç ve pratiklerinden hareketle enstitünün 'oryantalist' bir misyona sahip olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Bu mevzuyu daha da açmak adına ifade etmek gerekirse oryantalizmin, enstitünün yöneticilerinin ve öğretmenlerinin söylemlerine ve uygulamalarına iki biçimde sirayet ettiği söylenebilir: "ulusal oryantalizm" ve "oryantalist uluslaşma". Ulusal oryantalizm 'öteki'ni dışarıda tutup, "öteleme-uzaklaştırma-farklılaştırma" temelinde onu inşa ederken, oryantalist u-

29 Akşit, *a.g.e.*, s. 196-197.

30 Gök, *a.g.m.*, s. 108.

31 Alkan, *a.g.m.*, s. 234-235.

32 Akşit, *a.g.e.*, s. 206.

uluslaşma “kabullenme-yaklaştırma-benzetme” politikası altında işliyordu.³³ İnce, bu kategorikleştirme şeması hakkında şöyle der: “Bu şemaya göre bir yandan öteki insanlıkta alçaltılıp, ‘biz’den çok farklı ve aşağıda resmedilirken, bir yandan da Türklüğü unutturulmuş, aslında bizim bir parçamız ve aynımız olarak betimlenir.”³⁴ Elazığ Kız Enstitüsü, Kürtlüğe dair her şeyi dışlayıp pejoratif bir retorikle ötekileştirirken, Dersim ve Bingöl’den topladığı Kürt kızlarını ‘medenileştirmek’ suretiyle Türklüğün sınırlarına dâhil ederek “ulusal oryantalizm” ve “oryantalist uluslaşma” politikalarının gönüllü bir uygulayıcısı oluyordu.

Sıdika Avar’ın *Dağ Çiçeklerim* isimli kitabının başlığı da pek çok mana içermektedir ve bu çalışma çerçevesinde incelendiğinde kitabın başlığı resmi ideolojinin yansımasıdır. Avar ve dayatmaya çalıştığı ideoloji, Kürt kızlarını medeniyetten uzakta yaşayan ve medeniyetle buluşturulması gereken insanlar olarak algılamakta ve tasvir etmektedir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, Kemalist Cumhuriyet için Kürt kadınları “medeni olmayan kadınlar” idi ve bahse konu kadınlar başta eğitim yoluyla olmak üzere, Türk erkekleriyle evlendirilme vb. yollarla ‘medenileştirilmeleri’ gerekiyordu.³⁵ *Dağ Çiçeklerim* isimli hatıra kitabı da bize Kürt kızlarının eğitim yoluyla ‘medenileştirilmeleri’ konusunda başka hiçbir yerde bulunmayan malumat vermektedir. Diğer bir ifadeyle Avar’ın kitabı, bize erken Cumhuriyet döneminde Kemalist elitlerin Kürtlere bakışını, devletin eğitim yoluyla neleri hedeflediğini ve dahası bunun Kürt kızlarınca Elazığ Kız Enstitüsü’ne bağlı yatılı bölüm özelinde nasıl deneyimlendiğini anlamamız açısından eşsiz bir kaynak sunmaktadır.³⁶

Kuşkusuz, yeni ulus-devletin vatandaşlarını bir arada tutan en mühim ideoloji milliyetçilik ideolojisiydi. Moderniteyle birlikte okullar ve üniversiteler, bir taraftan milliyetçi ideolojinin aktarıldığı en mühim merkezler iken öte taraftan milliyetçiliğin itici güçleriydiler. Konuyla ilgili olarak Eric Hobsbawm şöyle der: “Nasıl okullar ve üniversiteler milliyetçiliğin en bilinçli taraftarları olduysa, okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmesinin bir ölçüsü olmuştur.”³⁷ Erken Cumhuriyet döneminde de eğitimin esas vazifelerinden biri milliyetçi bireyler yetiştirmektir. Bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Kürt ve Arap çocuklarının okullar, özellikle yatılı okullar aracılığıyla asimile edilerek Türkleştirilmesi, bahsi geçen dönemde hazırlanan birçok rapora konu olmuştur.³⁸ Tek parti döneminin önem-

33 Servet Erdem, *Osmanlı-Türk Romanında Ulusal Oryantalizm ve Oryantalist Uluslaşma*, Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

34 Gökçen Başaran İnce, “Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: *Dersimli Kız* Romanında Resmi Bellek Temaları”, *Monograf*, 2016/5, s. 56.

35 Erken Cumhuriyet döneminde Kemalist iktidarın Kürt kadınına bakışı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 82-97.

36 *Dağ Çiçeklerim* isimli kitabın kısa bir eleştirisi için bkz. Delal Aydın, “‘Dağ Çiçekleri’ni Vatandaş Yapmak!”, *Toplum ve Kuram*, Sayı: 2, (Güz 2009), s. 257-261.

37 Akt. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s. 87.

38 Tek parti döneminde hazırlanan raporlar hakkında ayrıntılı çalışmalar için bkz. Mehmet Bayrak, [Haz.], *Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge Yayınları, Ankara, 1994; Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları*, New Age Yayınları, İstanbul, 2009; Mehmet Bayrak, Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı, Özge Yayınları, Ankara, 2009; M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010; Hüseyin Yayman,

li siyasetçilerinden Necmeddin Sahir Silan tarafından Bingöl, Tunceli ve Erzincan hakkında hazırlanan raporlarda bahsi geçen vilayetlerde defalarca okulların açılmasına ve kızların okullara kazandırılmasına büyük bir önem atfedildiğini okumak mümkündür.³⁹

Öte taraftan birçok toplumda milliyetçi söylem için kadın toplumun/milletin aynası konumundadır ve kadına yüklenen bu misyon nedeniyle kadın toplumun onurunu temsil etmektedir.⁴⁰ Kemalist milliyetçi ideoloji de kadın üzerinden bir millet inşa ederken, kadını eğiterek ve millete layık hale getirerek varlığını sürdürmek istiyordu. Diğer bir deyişle kadın, gelecek nesilleri doğuran, eğiten ve aslında milleti inşa eden en önemli unsur olduğu için belki de resmi ideolojinin öğretilmesi gereken ilk muhatabı sayılabilirdi. Açıkçası, Kemalist seçkinlere göre kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasını kadınlar sağladığından herkesten önce kadınlar Türkçe konuşmalıydı. Üngör'ün vurguladığı üzere, "ulus olmaya giden yol zorlu olduğu kadar cinsiyete de bağlıydı. Kadınlar milli üretkenliğin, kimliğin ve kültürün yayılmasının aracı olarak görülüyordu."⁴¹

Kemalist yöneticiler, söz konusu raporlardan hareketle Vilayat-ı Şarkiye olarak adlandırılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde okullar ve kız okulları açmaya oldukça özen gösterdi. Kuşkusuz tek partili dönemdeki en mühim kız okulları Kız Enstitüsü adıyla açılan okullardır. Vilayat-ı Şarkiye'deki belli başlı Kız Enstitüleri Elazığ, Diyarbakır, Urfa ve Van gibi büyük şehir merkezlerinde faaliyet gösteren enstitülerdi. Bölgede açılan Kız Enstitülerinin esas vazifesi, Kürt kızlarına Türkçeyi öğreterek kızlar aracılığıyla bölgede Türkçenin yaygınlaşmasını sağlamaktı. Bilhassa Elazığ Kız Enstitüsü, Elazığ'ın yanı sıra Tunceli ve Bingöl'deki ilköğretim kızlara eğitim vererek bölgede uzun yıllar boyunca asimilasyon politikalarının uygulayıcısı oldu.

Elazığ Kız Enstitüsü, ilk olarak, şehrin önde gelen ailelerinin ve memur kızlarının gündüzlü olarak devam ettiği bir okuldu. 1937 yılında Elazığ Kız Enstitüsü'ne, "Tunceli'den gelen kızlara mahsus bir kısım" adı altında yatılı bir bölüm eklendi. Böylece Elazığ Kız Enstitüsü gündüzlü eğitimin yanı sıra yatılı eğitim vermeye başladı ve enstitü Elazığ'ın yanı sıra, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Tunceli ve Bingöl'den öğrenci alarak eğitim faaliyetlerini sürdürdü. Zeynep Türkyılmaz, enstitüye getirilen kızlarla ilgili olarak yapılan ilk 'işlemler' hakkında şunları aktarıyor:

Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Yayınları, Ankara, 2011; Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul, 2013.

39 Necmeddin Sahir Silan raporları hakkında bkz. *Doğu Sorunu* Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), [Der. Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010; *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010; *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, [Der. Tuğba Yıldırım], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011; *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, [Der. Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011; *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, [Der. Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011; *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, [Der. Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

40 Joane Nagel, "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations." *Ethnic and Racial Studies* 21 (2), 1998, s. 254.

41 Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası: Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 345.

Dersimli kızların birçoğunun gür kıvrıkcık saçları okula varır varmaz, kızların karşılanması ve temizliği görevi verilen Elazığlı Sünni-Türk hademeler tarafından “dağ ayıları” ya da “kuyruklu Kürtler” gibi hakaretler eşliğinde gazyağıyla yıkanıp ve çoğunlukla geliş güzel kesiliyordu. Ailelerinden uzakta, bilmedikleri bir yerde, anlamadıkları bir dili konuşan, tanımadıkları insanlar tarafından hem duygusal hem fiziksel şiddete maruz kalan kızlar, karşılama muamelesi tamamlandığında “kırpılan” saçları, zorla alınan kıyafetleri ve giydirilen okul üniformalarıyla ürkek ve kendine yabancılaşmış bir şekilde yeni hayatlarına adım atmış oluyorlardı.⁴²

Aynı konuya temas eden Üngör, enstitünün kızları Türkleştirmenin yanı sıra ‘medenileştirme’ misyonuna da dikkat çekiyor. Üngör’e göre Kürt çocuklarının ailelerinden uzakta yatılı okullarda eğitim görmeleri için getirilmeleri “vahşetin” karanlığından “medeniyetin” aydınlığına geçişteki ilk adımdı. Bu ilk adım, kız çocuklarının saçlarının kesilmesiyle başlıyordu. Üngör, bu seremoniyi “moderniteye” ve “medeniyete” geçiş olarak nitelendiriyor ve kız çocuklarının enstitüye ilk gelişlerinde fotoğraflarının çekilmesinin enstitünün onları ne kadar “medenileştirdiğiyle” alakalı olduğunu şu cümlelerle ortaya koyuyor: “Köyden alınan kızların okula gelişlerinde resimleri çekiliyordu. Böylece, okul sonrası çekilen resimleriyle bu resimler karşılaştırılarak ne kadar ‘medenileştiklerini’ gösterme olanağı yaratılacaktı.”⁴³

Elazığ, Bingöl ve Tuncelili Kürt kızların devam ettiği Elazığ Kız Enstitüsü, Türkleştirme faaliyetlerinin sürdürüldüğü en mühim kurumlardan biridir. Enstitü, bilhassa okulda uzun yıllar boyunca çalışan Sıdika Avar ile birlikte Türkiye’nin gündemine oturmuştur. Enstitüde 1940 yılında ilk olarak Türkçe öğretmeni olarak göreve başlayan Ayşe Sıdika Avar, burada yaklaşık iki yıl süren görevinden sonra Tokat Kız Enstitüsü müdürlüğüne atandı. Burada takriben bir yıl görev yapan Avar, Elazığ Kız Enstitüsü müdürlüğüne tayin edildi ve bu görevi 1954 yılına kadar devam ettirdi. Avar, akabinde Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü’ne atandıysa da burada da fazla kalmayarak yeniden ve son kez Elazığ Kız Enstitüsü’ne müdire olarak tayin edildi ve bu görevini 1959 yılına dek sürdürdü. Avar, burada sadece enstitüdeki eğitim faaliyetleriyle ilgilenmiyor aynı zamanda Elazığ, Bingöl ve Tunceli illerinde Köy Kadınları Gezici Kurslarının açılmasında aktif rol oynayarak kadınların hem okuma-yazma hem de Türkçe öğrenmelerini sağlıyordu.⁴⁴ Elazığ Kız Enstitüsü’nde takriben on yedi yıl gibi uzun bir süre görev yapan Kemalist rejimin ‘misyoner’⁴⁵ öğretmenlerinden Avar, söz konusu yıllarda Elazığ, Tunceli ve Bingöl’de kızlara dönük faaliyetlerini *Dağ Çiçeklerim* isimli hatıralarında detaylı bir biçimde anlatmaktadır. Avar, kitap boyunca Cumhuriyet’in ve dolayısıyla kendisinin bölgedeki esas görevinin Kız Enstitüsü’nde leyli [yatılı] okuyan kızlar vasıtasıyla bölge insanına Türkçe öğretme-

42 Zeynep Türkyılmaz, “Dersim’den Tunceli’ye Bir Kolonizasyon Projesi: Sıdika Avar ve Dağ Çiçeklerim”, *Kürt Tarihi*, Sayı: 21, (Kasım-Aralık 2015), s. 33-34

43 Üngör, *a.g.e.*, s. 346, 348.

44 Ünal Taşkın, “Milli Eğitim Belgelerine Göre Sıdika Avar”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, (Elazığ 14-16 Mayıs 2015), Bildiriler, Elazığ, 2016, s. 457-458.

45 Feridun Es, 1957’de *Hayat* dergisinde çıkan yazısında Sıdika Avar’ın bizzat Atatürk tarafından Doğu’ya ‘bir Türk misyoneri’ olarak gönderildiğini ileri sürüyordu. **Hür’ün de dikkat çektiği üzere** kitapta Avar’ın bizzat Atatürk tarafından görevlendirildiğine dair bir bilgi yoktu ama kendisinin Atatürk-İnönü çizgisine sadık bir ‘misyoner’ olduğu açıkça görülüyordu. Bkz. Ayşe Hür, “Avar, Ne Olur Kızımı Götürme!”, *Taraf*, 4 Ekim 2009.

rek onları “medenileştirmek” ve dolayısıyla “Türkleştirmek” olduğunu açıkça ortaya koyar: “(...) Atatürk, bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere ‘ana’ ile sokulmasını arzu etmişti. Bu en köklü öğretimdi. Tarihte örneği vardı. Rumeli vilayetlerinden ilk kız sultanisinin açıldığı bir ilden pek çok siyaset adamı yetişmişti. ‘Buraya da Türkçeyi ana ile sokmalıyız’ diyorlardı.”⁴⁶ Bu kısa pasajdan hareketle Avar’ın anılarının, Kemalist seçkinlerin bölgedeki çocukları eğitim aracılığıyla, nasıl “ilkel Kürtlerden” “medeni Türklere” dönüştürdüklerini anlamak daha da kolaylaşıyor. Konu hakkında Üngör şunları söyler:

Yetkililerin bakış açısına göre, bu “medenileştirme süreci” için Kürt çocuklarının kimliğine iki açıdan saldırmak gerekiyordu. Bir yandan, çocukların kimliklerinin “vahşi” olarak nitelenen aşiret ve kırsal kesim yaşamından soyutlanması gerekiyordu. Öte yandan da çocuklara Türk “medeniyetinin” ilkeleri, değerleri, düşünceleri ve davranışları öğretilmeliydi. Eski değerleri ortadan kaldırıp yerine yenilerini koyan bu ikili süreç aynı anda sürdürülmeliydi. “Vahşi” Kürt benlikler yok edilirken “medeni” Türk benlikler ortaya çıkacaktı.⁴⁷

Kuşkusuz, Bingöl ve Tunceli’deki kız çocuklarını enstitüye kaydetmek sıkıntısız ve sorunsuz yürümüyordu. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse aileler, kızlarının bir başka vilayette yatılı olarak eğitim görmeleri konusunda hem endişe hem de korku yaşıyordu. Bu endişe ve korkudan dolayı bölgedeki kızlar çoğu zaman jandarma aracılığıyla toplatılıp okula kaydediliyordu. Bu durum Avar’ı rahatsız etmiş olacak ki, bir süre sonra Avar, Tunceli ve Bingöl’den jandarma aracılığıyla toplatılan kızların ve ailelerin ürkebileceğini ileri sürerek kendisi söz konusu vilayetlerden kız öğrenci devşirmeye başlamıştı. Elazığ Kız Enstitüsü ile özdeşleşen Avar, bilhassa Dersimli kızları enstitüye kaydederek onların Türklükle kaynaştırılması için uğraş veriyordu: “Bunların çoğu, isyanla [Dersim] ilgili olayların yaşandığı köylerin kızlarıydı. Güzeli de; çirkini de; kabası da; asisi de nihayet insan yavrusuydu. Bu yaralı küçük gönüller sevgi ve şefkatle tedavi edilmeli, Türklükle kaynaştırılmalıydı.”⁴⁸

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan Dördüncü Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanan 1 Eylül 1937 tarihli rapor, Elazığ Kız Enstitüsü’nün açılmasının amaçlarını ve enstitüye öğrenci alımındaki kuralları açık bir biçimde ortaya koymaktadır. İlk olarak Metin Yüksel tarafından popüler bir tarih dergisinde ele alınan rapor,⁴⁹ Kız Enstitülerinin Kürt coğrafyasındaki misyonuna büyük ölçüde açıklık getirmektedir. Bu rapora göre enstitünün esas gayesi Elazığ, Tunceli ve Bingöl’den getirilen Kürt kızlarına Türk dilini öğretmektir. Kuşkusuz, enstitünün vazifesi bununla sınırlı kalmıyor, aynı zamanda enstitü Kürt kızlarını ‘medenileştiriyordu.’ Metin Yüksel,

46 Avar’ın Elazığ Kız Enstitüsü’nde yatılı olarak okuyan ve Elazığ, Dersim ve Bingöl’den getirilen kız öğrenciler üzerinden icra ettiği Türkleştirme politikaları için detaylı bilgi için bkz. Sıdika Avar, *Dağ Çiçeklerim (Anılar)*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 2004; Zeynep Türkyılmaz, “Nationalizing Through Education: The case of Mountain Flowers at Elazığ Girls Institute”, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

47 Üngör, *a.g.e.*, s. 346.

48 Avar, *a.g.e.*, s. 30.

49 Rapor için kısa bir değerlendirme için bkz. Metin Yüksel, “Kürt Kadınlarının Tarihinde Bir Sayfa: Elazığ Kız Enstitüsü”, *Kürt Tarihi*, Sayı: 21 (Kasım-Aralık 2015), s. 38-41.

bahsi geçen raporun en çarpıcı üç özelliğini şu cümlelerle özetlemektedir: “Bazı araştırmacıların milliyetçi proje ve süreçlerde kadınların sadece biyolojik anlamda değil, kültürel anlamda da yeniden üreticiler olarak görüldüğünün altını çizmektedirler. Bu belge, erken Cumhuriyet dönemi erkek siyasi elitlerin kadınlara biçtiği bu rolün dikkat çekici bir örneğini sunmaktadır. İkinci olarak geç dönem Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine kadar siyasal elitlerin eğitime attettikleri modernleşme ve ilerlemeye attettikleri rolü net bir biçimde göstermektedir. Üçüncü ve bu çalışma açısından en çarpıcı gözlem ise Kürt kız çocuklarının Türkleştirilmesinde Elazığ Kız Enstitüsü'nün öngörülen misyonudur.”⁵⁰ Raporda, “bir genç kıza bütün hayatında lazım olacak bilgi ve hüneler”i kazandıracak olan enstitünün esas gayesi şu cümlelerle ifade ediliyordu:

“Elaziz [Elazığ] sanat enstitüsünden beklediğim en mühim bir gaye de bu hayırlı müessesenin muhitimizin sosyal kalkınmasında bir rol oynamasıdır. Çocuklar için de, büyükler için de iş muhakkaktır ki kuvvetli bir terbiye ve tezhip vasıtasıdır. İş faaliyetleri için de insanların beden, zekâ ve irade kuvvetleri inkişaf bulacağı gibi, yaşama sevgisi, geçinme, başkalarının haklarına hürmet etme duyguları da uyanır. Ve ferdi saat olduğu kadar içtimaî saadette insanlığın en asil bir tezahürü olan işe dayanır. Bu itibarla açacağımız sanat enstitüsünün her yıl artacak olan faaliyeti[y]le mıntıkamızdaki tesiri umumî olacak ise de bilhassa yatılı olarak yetiştirip evlerine iade edeceği genç kızlar vasıtası[y]le yapacağı içtimai tesir hususi bir ehemmiyeti haizdir.

İnkılap ruhunu ve Cumhuriyet rejiminin memlekete getirdiği nimetleri en uzak evlere kadar götürmek için kadının bizimle müttefik olması lazımdır. Çünkü çocuğun Türkçe konuşmasında duygu ve mefkûresinin teşekkülünde birinci derecede ana rol oynar. Çocuk ailesinin kabı içinde yoğrulduğu gibi onun alnının yazısını da evvelâ anası yazar. Evde diğer erkeklerde ekseriya kadının uyandıracığı şevk ve heyecana göre harekete geçerler. Onun beyeneceği bir hayatı tercih ederler. Bu suretle bütün ailenin hüviyet ve karakterinin teşekkülünde onun kalbi olan kadın pek mühim bir rol oynar.

Cemiyet içinde de hal böyledir. Cemiyetlerde her hangi bir bünye değişmesine doğru gitmek için evvel o cemiyetin ruhunda bu değişmenin iştihakını uyandırmak lazımdır. Daha başka, daha iyi ve daha güzel bir hayatın istek ve heyecanı uyanmadan değişme zahmetine girilmez. Bu arzunun uyanmasında ise münevver bir kadın birinci derecede emir olabilir. Çünkü aile daima onun havasını taşımaktadır. Ev onun zevki derecesinde temiz ve güzel, bilgisi derecesinde rahat, telakkileri ve itişatları nispetinde mesut olur. Millî ve içtimaî hayatta ise bu vasıfların tabii akisleri daima görülür. Hülâsa bir fikri ve bir duyguyu yaymak, gelecek nesle bir itiyat aşılamak için kadın birinci vasıttır.

Bu mebdeden hareket ederek yeni bir hayatın temellerini atmakta, refah sadeti için hep birlikte çalışmakta olduğumuz Tunceli'nin genç kızlarını kendi yuvalarının ve yurtlarının bahtiyarlığı için kullanabiliriz. Her tarafda Türkçe konuşmasını,

50 Yüksel, a.g.m., s. 39.

beşikden başlayan bir türklük ve vatan sevgisini, yurdumuzun diğer taraflarının mazhar olduğu ilerleme ve yükselme duygularını iyi yetiştirilerek dağıtılmış bir genç kız neslinin tesirlerinden bekliyebiliriz. Bu itibarla sanat enstitüsünün bu istikamete müteveccih faaliyetine çok ümit bağlıyorum. Bineanaleyh bu büyük ve millî iş için toplıyacağımız kızların seçiminde evvelâ yukarıda verilen izahatın göz önünde tutulması ve bu çocukların kendilerine sarfedilecek para ve yemekleri boşa gidermiyecek vasıf ve kabiliyetlerde olmalarına dikkat edilmesi lazımdır.”⁵¹

Aynı raporda Elazığ Kız Enstitüsü'ne seçilecek “Dağ Türkçesi” konuşan ancak “devlet Türkçesi” konuşma imkânı bulunmayan kızların aşağıdaki vasıfları taşımalarına dikkat edilmesi isteniyordu:

İyi ve şerefli, devlete karşı isyanda ve itaatsizlikte bulunmamış bir ailenin çocuğu olmak, ailesi bir iş gücü tutar, toprak ve mülk sahibi olmak. (bu şarttan maksat mektepde yetişdikten sonra köyüne ve evine dönecek olan genç kızın kolay evlenebilecek ve bir yuva kurarak aldığı terbiyeyi ve öğrendiği işleri muhitine yayabilecek bir vaziyette olmasıdır.), çocuğun zekâ ve kabiliyeti yetişmesine ve bir sanat öğrenmesine müsait olmak, beden ve ruhca hasta, illetli, sakat ve kusurlu olmamak, yaşı 10 ile 15 arasında olmak (10 ve 15 dâhil), ailenin rızasını bulunmak, Yukarıdaki evsafı haiz olmakla beraber tercihan evlerinde ve köylerinde şimdiye kadar dağ Türkçesi konuşmuş ve devlet Türkçesini öğrenmek imkânını bulamamış köy kızlarından olmak (...), bütün bunları aile reislerine anlatılarak çocuklarını böyle bir müesseseye vermek için onlarda arzu ve heves uyandırmalıdır.⁵²

Elazığ Kız Enstitüsü ile ilgili yer vereceğimiz diğer arşiv belgesi ise CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi Bitlis mebusu Muhtar Ertan'ın 18 Ekim 1943 tarihli teftiş raporudur. Ertan, raporda Elazığ Kız Enstitüsü'nde Tunceli ilinden elli kız öğrencinin yatılı olarak eğitim gördüğünü ve enstitü idaresinin bahsi geçen öğrencilerden çok memnun olduğunu belirtir. Aynı raporda enstitüden mezun olan Tuncelili kızların bir kısmının enstitüden almış oldukları eğitimi köylerinde tatbik etmeye muvaffak oldukları bilgisinin de yer alması⁵³ enstitünün mezuniyetten sonra da kendi öğrencilerini takip ettiğini göstermesi açısından önemli bir veridir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir diğer belgede de Elazığ Kız Enstitüsü hakkında mühim bilgiler yer almaktadır. Elazığ Mebusu ve CHP Umumi İdare Heyeti üyesi Fethi Altay, seçim bölgesi olan Elazığ'da incelemelerde bulunmuştur. Altay, vilayette yaptığı tetkik sonucunda Milli Müdafaa, Adliye, Dâhiliye, Nafia, Maliye, Maarif, Ziraat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Ticaret, İktisat ve Münakalat vekâletlerini ilgilendiren çok detaylı bir raporu 17 Mayıs 1941 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuştur. Raporun maarif kısmında Altay, Elazığ Kız Enstitüsü hakkında şunları söyler:

51 BCA, 30.10/72.470.2.

52 BCA, 30.10/72.470.2.

53 BCA, 490.01/1576.418.1.

“Kız Enstitüsüne gittim. Mektep çok temiz ve intizam içindedir. Müdür hanım talim heyetinin vazife başlarında bana takdim etti. Talebeyi işleri üzerinde gördüm. Ciddiyet ve vakarlarını, iş benimsemelerini, eser göstermelerini tetkike ait senelere nazaran memurlardan başka tüccar vesaire sınıfa mensup olanların da çocuklarının mektebe rağbet gösterdikleri, civar vilayetlerden bu mektebe gelenler de mektebin matlup eseri gösterdiğine iyi bir misaldir.

Tunceli çocuklarına mahsus dershanelere girdim. Tam bir şehir çocuğu gibi konuşuyor. Çalışıyor, öğrenmiş, asıl milliyetini biliyor. Bunu taklitte değil şuurla benimsemiştir. Sorduğum suallere muntazam cevaplar aldım.

Tahsillerini bitirerek köylerine dönmeleri oralarda bir hayat inkılâbı yapacaktır. Ancak bunların da şehre alışarak köylerine dönmemek duyguları sezildiğini işitti. O zaman bu gaye yarı nikbette elde edilmiş sayılır.

Bu sene tahsisat azlığı yüzünden Tunceli çocukları mantosuz kaldığı için hastalananlar olmuş. Müracaatımla Vekâletten üç yüz lira gönderildi.

Mektebin kütüphanesini ve diğer aksamını müdürün delaletiyle gezdim. Kütüphaneye lazım olan bazı kitap alıp hediye ettim. Mutfakta ve çamaşırhane ve banyo, pansiyon salonundaki bazı noksanlar not edilerek burada Vekâletle görüştüm. Bu noksanlar için tedbirler alınmaktadır: Mektep heyeti ve talebe bir mebusun mekteple umumi alakasını memnuniyet ve teşviki mucip olduklarını anladım.

Enstitüyü açtıran umumi müfettişin bir ideal olarak devam eden nezaret ve ihtimamı mektebin bu mükemmel şekle gelmesinde büyük rol oynamıştır.”⁵⁴

Elazığ Kız Enstitüsü'nde okuyan Kürt kadınları üzerine bir çalışma yapan Sevim Yeşil, enstitünün mezun olan Kürt kadınları üzerinde üç alanda başarı sağladığını ileri sürer: Birincisi, okul Türk dilini ve kültürünü bu kadınlara benimseterek, onları Türk kültürüne entegre etme hedefini başarmıştır. İkincisi okul, Kürt kızlarının ideal Cumhuriyet kadını kimliğini benimsemeleri ve Cumhuriyet ideolojisinin temsilcileri olmalarını sağlama hedefini gerçekleştirmiştir. Üçüncüsü ise bu kadınların yeni Türk kimliğini ve kültürünü benimseme sürecini travmatik yaşamamalarıdır.⁵⁵ Ancak Ümit Üngör, bu söylenenlerin aksine, mücavir vilayetlerden getirilerek Elazığ Kız Enstitüsü'nde yatılı okutulan kız çocuklarının bir kısmının okulu benimsemeyip okula ve hayata küserken diğer bir kısmının da belli bir süre sonra yeni hayatını benimseyip hayata adapte olduğunu söyler. Diğer bir ifadeyle, yeni hayatı benimseyen kız çocukları geçmişlerine kalın bir perde çekmiş olmalarından olsa gerek derin bir yabancılaşmaya da duçar kalmışlardı. Bu durumu Üngör şu cümlelerle ifade eder: “Bazı kız çocukları okullarında çok başarılı olmuşlar, ama çoğu ailelerine yabancılaşmış ve bir anlamda kendi eski benliklerinden de uzaklaşmışlardı.”⁵⁶

54 BCA, 490.01/645.137.1.

55 Sevim Yeşil, *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls' Vocational Boarding School in Elazığ*, Unpublished Master's Thesis, Middle East Technical University, Gender and Women Studies, Ankara, 2003, p. V-VI.

56 Üngör, *a.g.e.*, s. 348.

IV. Sonuç

Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme sürecinin ulusçu, merkezîyetçi ve seküler parametrelere dayanan bir modernleşme süreci olarak gelişme gösterdiği bilinmektedir. Kuşkusuz Kemalist modernleşmenin en mühim itici gücü eğitim olup söz konusu üç parametrenin hem inşası hem de topluma aktarımı, en geniş anlamda, eğitim aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Açıkçası, imparatorluk bakiyesi üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde geleneksel cemaate dayalı İslami yapıdan modern bir topluma dönüşüm, ancak zorunlu ve standart eğitim ile mümkün olabilmektedir. Bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde eğitim, bilhassa kadın eğitimi aracılığıyla toplumsal dönüşüm sağlanmaya çalışılmıştır.

Kemalist elitlere göre yeni ulus-devletin en mühim simgelerinden biri Türk kadınıydı. Bu nedenle kadın üzerinden gerçekleştirilecek değişim ve dönüşümün etkisinin daha kalıcı ve etkili olunacağına inanılıyordu. Bundan olsa gerek kadın ve kadın bedeninin Kemalist modernleşmede ideolojik bir mücadele aracı olarak kullanıldığını teslim etmek gerekir. Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde kadınların giyim, davranış biçimleri, erkeklerle ilişkileri, mahremiyet ve namus/iffet anlayışlarındaki radikal değişim ve dönüşümler, aynı zamanda ulus-devlet temelli yeni rejimin imparatorluk geçmişinden kesin çizgilerle kopuşu anlamına da geliyordu. Diğer bir deyişle, kadın ve kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilen dönüşüm, Osmanlı/İslam geçmişinin unutturulması buna karşılık çağdaş/seküler ve milliyetçi bir rejimin inşasının başat sacayaklarından biriydi. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında devlet elitleri eliyle gerçekleştirilen reformlar, kadınlara toplumda yeni roller vermekle kalmadı, aynı zamanda kadınların bu yeni rollerini pratize etmelerine imkân tanıyarak kadınlar üzerinden Kemalist ideolojinin tabana yayılmasını sağladı.

Kemalist Cumhuriyet'in mühim bir ideolojik aygıtı olan ve tek partili Cumhuriyet modernleşmesinin kapsamlı bir veçhesini oluşturan Kız Enstitüleri, Akşit'in ifadesiyle, "silinmesi gereken geçmişin" ve "kurgulanan yeni geleceğin" öncüsüydü. Birincil kaynaklar olan resmi arşiv belgelerinin diliyle ifade etmek gerekirse, enstitülerin esas gayesi, "inkılap ruhu"nu ve "Cumhuriyet rejiminin nimetleri"ni en uzak evlere götürmektir. Başka bir ifadeyle Kız Enstitüleri, öğretim müfredatlarıyla bir taraftan "vazife-i temdin" icabı kadınları "medenileştirirken", öte taraftan milliyetçi ideolojinin yerleşmesine çaba sarf ediyordu. Elbette Kız Enstitüleri'nin çalışmaları bununla sınırlı kalmıyordu. Aynı zamanda enstitüler, kızların enstitülerde aldıkları modern eğitimle "iyi bir ev kadını", "iyi bir anne" ve "iyi bir yurttaş" olmaları için de çaba harcıyordu. Kuşkusuz, Kız Enstitüleri'nin mezkûr üç gayesi, enstitülerin biyo-politika dâhil ideolojik boyutunu açık bir biçimde ortaya koyuyor. Kısaca ifade etmek gerekirse, Batılılaşmış Türk kadını yetiştirmek ve bu yolla yeni rejimin topluma yayılmasını sağlamak gayesiyle açılan Kız Enstitüleri'nin yeni ulusun simgesi haline gelen ilk kuşak kızlar olan "Cumhuriyet Kızları"nı yetiştirerek ayrıcalıklı bir rol üstlendikleri söylenebilir.

Hiş şüphesiz, Kız Enstitüleri'nin en fazla mesai harcadığı bölgelerin başında Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri geliyordu. Elazığ, Diyarbakır, Urfa ve Van gibi görece büyük şehirlerde açılan Kız Enstitüleri

mezkûr illerin yanı sıra mücavir illerdeki Kürt kızlarını enstitülerdeki eğitimle hem 'medenileştiriyor', hem de geçmişlerine kalın bir perde çekerek onları 'Türkleştiriyordu'. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, başta Elazığ Kız Enstitüsü olmak üzere bölgedeki enstitüler, eğitim müfredatları ve öğretim elemanlarıyla, bir taraftan "dağ Türkçesi" konuşan Kürt kızlarına "devlet Türkçesi" konuşmalarını öğretiyor, öte taraftan onlara sosyal hayatın icabatlarını öğreterek onları 'medenileştiriyor'du.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10/72.470.2.

BCA, 490.01/645.137.1.

BCA, 490.01/1576.418.1.

TC, MEB Tebliğler Dergisi, c. 10, Sayı: 461, 24 Kasım 1947.

Kitap, Makale ve Tezler

Akçura, Belma, *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları*, New Age Yayınları, İstanbul 2009.

Akekmekçi, Tuba-Pervan, Muazzez, [Der.], "Doğu Sorunu" Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

___, [Der.], *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

___, [Der.], *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

___, [Der.], *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Akşit, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

Arıç, Ayten Sezen, "Türkiye'de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20 (2014), ss. 193-216..

Avar, Sıdika, *Dağ Çiçeklerim (Anılar)*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 2004.

Aydın, Delal, " 'Dağ Çiçekleri'ni Vatandaş Yapmak!", *Toplum ve Kuram*, Sayı: 2, (Güz 2009), ss. 257-261.

Bayrak, Mehmet, [Haz.], *Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Özge

Yayınları, Ankara, 1994.

___, *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara, 2009.

Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, [Çev. Tuncay Birkan], Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Bulut, Faik, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul, 2013.

Cantek, L. Funda Şenol, "Yaban"lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Caymaz, Birol, *Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Çağlayan, Ercan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Çalışlar, İzzeddin (Yay. Haz.), *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Erdem, Servet, *Osmanlı-Türk Romanında Ulusal Oryantalizm ve Oryantalist Uluslaşma*, Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Gök, Fatma, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemlerinde Kız Enstitüleri", *Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç'ten Örnekler*, [Der. Marie Carlson-Annika Rabo-Fatma Gök], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 97-111.

Hür, Ayşe, "Avar, Ne Olur Kızımı Götürme!", *Taraf*, 4 Ekim 2009.

İnce, Gökçen Başaran, "Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: *Dersimli Kız* Romanında Resmi Bellek Temaları", *Monograf*, 2016/5, ss. 36-68.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.

Nagel, Joane, "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations." *Ethnic and Racial Studies* 21(2), 1998, ss. 242-269.

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 10 (2000), ss. 223-238.

Taşkın, Ünal, "Milli Eğitim Belgelerine Göre Sıdika Avar", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, (Elazığ 14-16 Mayıs 2015), Bildiriler, Elazığ, 2016, ss. 457-468.

Taylor, Frederick W., *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

Türkyılmaz, Zeynep, *Nationalizing Through Education: The case of Mountain Flowers at Elazığ Girls Institute*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

___, "Dersim'den Tunceli'ye Bir Kolonizasyon Projesi: Sıdika Avar ve Dağ Çiçeklerim", *Kürt Tarihi*, Sayı: 21, (Kasım-Aralık 2015), ss. 32-37.

Üngör, Uğur Ümit, *Modern Türkiye'nin İnşası: Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Yaşın, Yael Navero, " 'Evde Taylorizm': Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940)", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 84, Bahar 2000, ss. 51-74.

Yayman, Hüseyin, *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, SETA Yayınları, Ankara, 2011.

Yeşil, Sevim, *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls' Vocational Boarding School in Elazığ*, Unpublished Master's Thesis, Middle East Technical University, Gender and Women Studies, Ankara, 2003.

Yıldırım, Tuğba, [Der.], *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları [1925-1947]*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Yüksel, Metin, "Kürt Kadınlarının Tarihinde Bir Sayfa: Elazığ Kız Enstitüsü", *Kürt Tarihi*, Sayı: 21 (Kasım-Aralık 2015), ss. 38-41.

EKLER

Ek 1. Dördüncü Umumi Müfettişlik Tarafından Hazırlanan Elazığ Kız Enstitüsü'ne Dair 1 Eylül 1937 Tarihli Rapor.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
U. M.
Ş. M.
Sayı

Halâsa: 1
1.9.1937

T. G.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dördüncü umumi müfettişliğin 1/Eylül/1937 tarih ve
Kültür müşavirliği 59/3678 sayılı rapora suretidir.

1 -Elazığ'da bir kız sanat enstitüsü açılmıştır . Bu mektep beş sene içinde hem orta mektep müfredatını öğretecek hemde çocuklarımıza dikiş biçki nakış çiçek ve şapkacılık gibi bir meslek ve sanat tahsil verecektir . Çamaşır temizlik ütü kola iğleri yemek pişirme çocuk bakımı ev idaresi gibi bir genç kıza bütün hayatında lazım olacak bilgi ve hüneler ise tedrisatın esasını teşkil edecektir .

2 - Ümûmîdeki ilk teğrinden itibaren faaliyete geçecek olan enstitünün bu yıl ikinci ve dördüncü sınıfları açılacak , birinciye ilk ve dördüncüye orta mektep mezunları alınacaktır . Bunlardan başka yaşı lara dolayısıyla talebe sınıflarına devam edenecek bayanlar için de onların ev kadınlığına rehberlik yapmak ve yukarıda sayılan maharetleri en yeni usul ve şekillerde kendilerine göstermek üzere mektebin bir de akşam kursları bulunacaktır . Bu kısımlara ait şartlar mektep idaresi tarafından ayrıca ilân edilecektir .

3 -Elazığ sanat enstitüsünden beklediğim en mühim bir gayede bu hayırlı müessesenin muhitimizin sosyal kalkınmasında bir rol oynamasıdır . Çocuklar için de , büyükler için de iş mahakkaktır ki kuvvetli bir terbiye ve tehsip vasıtasıdır . İş faaliyetleri için de insanların beden, zekâ ve irade kuvvetleri inkişaf bulacağı gibi. yaşama sevgisi, geçinme, başkalarının haklarına hürmet etme duyguları da uyanır . Ve ferdi saat olduğu kadar ictimai saadette insaniğin en asil bir tezahürü olan işe dayanır . Bu itibarla açacağınız sanat enstitüsünün her y. artacak olan faaliyetile mntakamızdaki tesiri umûî olacak ise de hâsı hassa yatılı olarak yetiştirip evlerine iade edeceği genç kızlar vasıtasile yapacağı ictimai tesir hususi bir ehemmiyeti haizdir..

Özelce yazmış Erişim : Çerçep ölmüş meclislerde tıfıl kurtulmuş idari dâire ve yile Hükûmeti yânişmiş devletin en önemli

030 10 1 72470 2

Ek 1'in Devamı.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
U. M.
Ş. M.
Sayı

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hukûsa: 776
9

2

İnkilâp ruhunu ve Cümhuriyet rejiminin memlekete getirdiği nimet-
leri en uzak evlere kadar götürmek için kadının bizimle müttefik olma-
sı lazımdır . Çünkü çocuğun Türkçe konuşmasında duygu ve sefküresinin
teşekkülünde birinci derecede ana rol oynar . Çocuk ailesinin kabı
içinde yetiştirildiği gibi onun alınının yazısını da evvelâ annesi yazar .
Evde diğer erkeklerde ekseriya kadının uyandıracağı gevrek ve heyecana
göre harekete geçerler . Onun beyeneceği bir hayatı tercih ederler .
Bu suretle bütün ailenin hüviyet ve karakterinin teşekkülünde onun
kalbi olan kadın pek mühim bir rol oynar .

Cemiyet içinde de hal böyledir . Cemiyetlerde her hangi bir bünye
değişmesine doğru gitmek için evvelâ o cemiyetin ruhunda bu değişmenin
ihtiyakını uyandırmak lazımdır . Daha başka, daha iyi ve daha güzel
bir hayatın istek ve heyecanı uyanmadan değişme zahmetine girilmez .
Bu arzusun uyanmasında ise münevver bir kadın birinci derecede işbir-
olabilir . Çünkü aile daima onun havasını taşımaktadır . Ev onun zevki
derecesinde temiz ve güzel, bilgiyi derecesinde rahat, telekkileri ve
itikatları nisbetinde mesut olur . Millî ve içtimai hayatta ise bu va-
safların tabii akisleri daima görülür .

Hukûsa bir fikri ve bir duyguyu yaymak, gelecek nesle bir itiyat
aşılamak için kadın birinci vasıttadır .

Bu mebdeden hareket ederek yeni bir hayatın temellerini atmakta ,
nefah ve saadeti için hep birlikte çalışmakta olduğumuz Tuncelinin gı-
kızlarını kendi yavalarının ve yurtlarının bahtiyarlığı için kullanabi-
liriz . Her tarafta Türkçe konuşmasını, begikden bağliyan bir türklük
ve vatan sevgisini, yurdumuzun diğer taraflarının meşher olduğu iler-
leme ve yükselme duygularını iyi yetiştirilerek dağıtılmış bir genç
neslinin tesirlerinden bekleyebiliriz . Bu itibarla sanat enstitilerinin

Önceki yazılarda Türkiye i Cezayir vilayeti mülkleri ile ilgili olarak bazı hususlar ve bu hususların teşekkülüne dair bazı hususlar

030 10 72 470 2

2

Ek 1'in Devamı.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
U. M.
S. M.
Sayı

3

BAŞSAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Helâsa: 720

9

bu ietikkamete müteveccih faaliyetine çok ümit bağılıyorum .

Binaenaleyh bu büyük ve millî iş için toplıyacağımız kızların cc
şiminde evvelâ yukarıda verilen izahatın göz önünde tutılması ve bu
çocukların kendilerine sarfedilecek para ve yemekleri boşa gidersiye-
cek vasıf ve kabiliyetlerde olmalarına dikkat edilmesi lazımdır .

4 Seçilecek çocuklarda şu vasıflar bulunmalıdır :

(A) - İyi ve şerefli , devlete karşı isyanda ve itaatizlikte
bulunmamış bir ailenin çocuğu olmak .

(B) - Ailesi bir iş güc tutar. toprak ve mülk sahibi olmak .

(bu şarttan maksat mektepde yetişdikden sonra köyüne ve evine
dönecek olan genç kızın kolay evlenebilecek ve bir yuva kurarak aldı-
ğı terbiyeyi ve öğrendiği işleri muhitine yayabilecek bir vaziyette
olmasıdır .)

(C) - Çocuğun zekâ ve kabiliyeti yetişmesine ve bir sanat öğren-
mesine müsait olmak.

(D) - Beden ve ruha hasta, illetli, sakat ve kusurlu olmamak ,

(E) - Yaşı 10 ile 15 arasında olmak (10 ve 15 dahil)

(F) - Ailesinin rızası bulunmak .

(G) - Yukarıdaki evsafı haiz olmakla beraber tercihan evlerinde
ve köylerinde şimdiye kadar dağ Türkçesi konuşmuş ve devlet türkçesi
öğrenmek imkânına bulamamış köy kızlarından olmak .

Bu türlü çocukları seçmek için evlâ onların aileleriyle iyice
görüşüp maksadı, bu işdeki büyük menfaatlerini kendilerine anlatmak
lazımdır : Mektep parasızdır . yemek, içnek, çamaşır, elbise , ayak
kabı, kalem, defter, kitap gibi şeylerin hepsi devlet tarafından ve-
rilecektir . Çocuklar bu müessesede hem okumasın, yazmasını, yaşaması
nı öğrenecekler, hem de kendilerinin ve ailelerini güzelce geçindire-
cek bir meslek sahibi olacaklardır . Müessese, müdür ve muallimleri

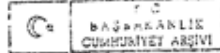
Çocuklara yapılacak hizmetler : Çocuk evlâğı müessesesinde tehcî mahallatla ilgili diğer ve şube müdürlüklerince yapılacak hizmetler

020	10			72	470	2
-----	----	--	--	----	-----	---

3

Ek 1'in Devami.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
..... U. M.
Ş. M.
Sayı

Helisa:

kadından mürekkep güzide ve mütehasıs bir heyet tarafından idare edilecek, tedris ve inzibat işleri büyük bir itina ve ihtimamla takip edilecektir . Ana ve babaların istedikleri zaman çocuklarını ziyaret -- edip görmeleri mektepteki hayat ve inkısaflarını tetkik etmeleri mümkün olacaktır . Bütün bunlar aile reislerine anlatılarak çocuklarını böyle bir müesseseye vermek için onlarda arzu ve heves uyandırılmalıdır.

5 - Ennen bu suretle bir propaganda bağlansrak seçilecek, dağ türkçesi konuşan, çocukların kendileri ve aileleri hakkında yukarıda ki şartlara göre bağlı nümunesi veyhile bir tavsif defteri hazırlanmasını ve bunların bîhayet 29 Eylül'e kadar müfettişliğe gönderilmesi ni rica ederim .

Burada ikinci bir tetkik yapıldıktan sonra nerede ve hangi çocukların alınacağı mahallerine bildirilecektir .

6 - Vilâyetlere yazılmış ve bilgi için de KÜLTÜR ve İÇ bakanlık
lerine arz edilmiştir .

Aşağı gibidir
19/7/938

030	10			72	470	2
-----	----	--	--	----	-----	---

Ek 2. CHP Elazığ Mebusu ve Umumi İdare Heyeti Üyesi Fethi Altay'ın Elazığ hakkındaki Raporundan (17 Mayıs 1941).

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ . Ankara: 16.X.1941
GENEL SEKRETERLİĞİ

2
40659

BAĞLISI

Sayın Fethi Altay

Elazığ Mebusu
C.H.P.Umumi İdare Heyeti üyesi

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

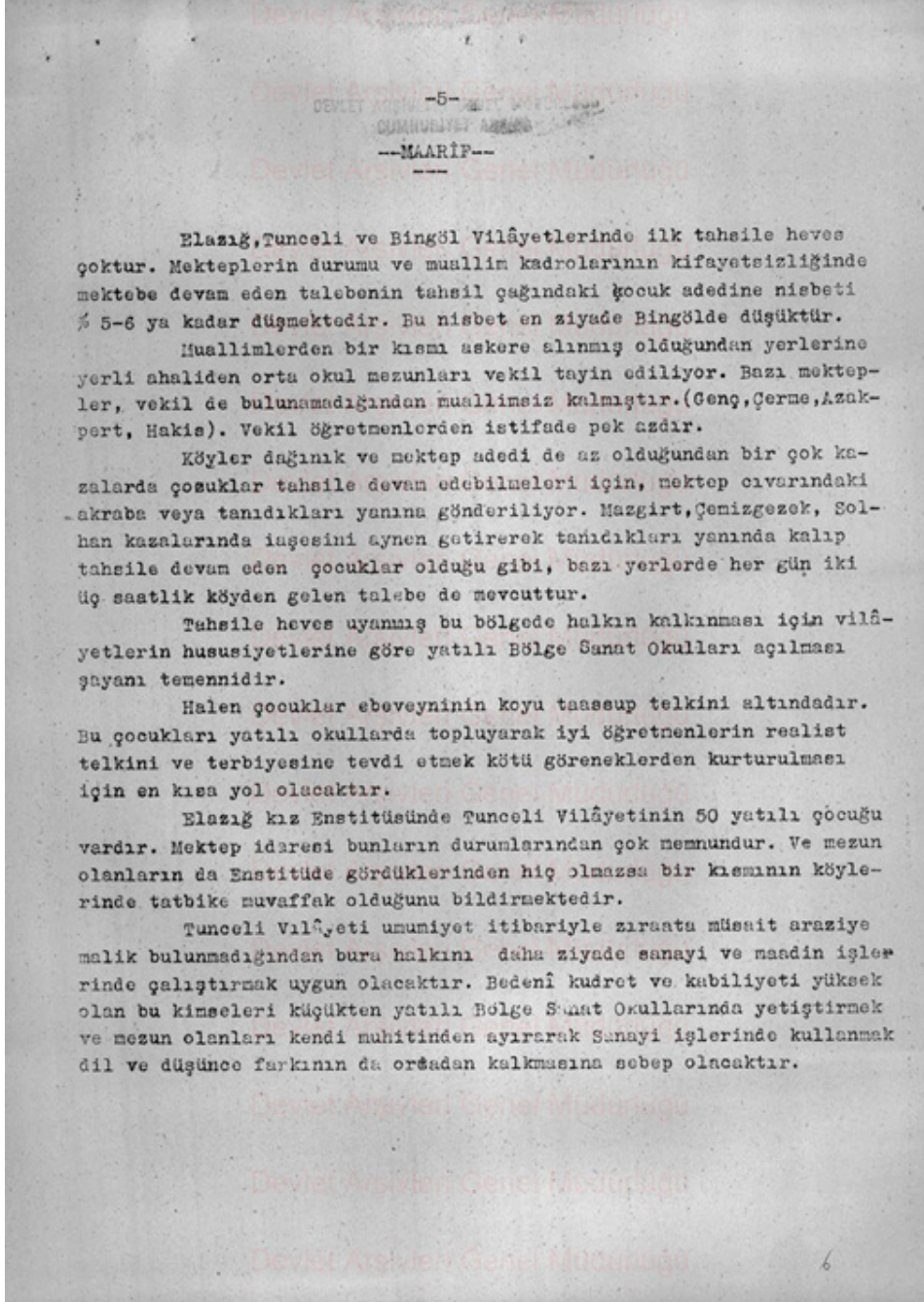
İntihap daireniz olan Elazığ Vilâyeti dahilinde yaptığınız tetkikata ait raporunuzdan Millî Müdafaa, Adliye, Dahiliye, Nafia, Maliye, Maarif, Ziraat, Sıhhat ve içtimai Muavenet, Ticaret, İktisat ve Münakalât Vekâletlerini ilgilendiren kısımlar bu Vekâletlere yazılmıştı.

Bu defa adı geçen Vekâletlerden alınan cevap suretlerini ilişik olarak takdim eder, saygılar sunarım.

C.H.P.Genel Sekreteri
Erzurum Mebusu

Dr.A.F.Tuzer

Ek 3. CHP Elazığ Bölgesi Müfettişi Bitlis Mebusu Muhtar Ertan'ın Elazığ, Bingöl ve Tunceli Vilayetleri Teftiş Raporundan (18 Ekim 1943).

Ek 4. 1940'lı Yıllarda Elazığ Kız Enstitüsü Müdürü Sıdika Avar'ın At Sirtında Enstitüye Öğrenci Toplaması. (Hayat Mecmuası, 1957).

KIZIMI DA GÖTÜR

İlk medeniyet teması: Mendil

YAZAN : HİKMET FERİDUN ES FOTOGRAFLAR : SEMİHA ES

Üç köyden, üç kız aldık. Saniye Kart, soyadının aksine civciv gibi küçük bir kız. Fatma Öter, lâkin henüz Türkçe olarak ötemiyor. Üçüncüsü de eski Seyidin kızı Hatice... Şeyhin inci dişi, yıldızt yıldız bakışlı kızı.

Öteki kızlar etrafında, gördüye çıkmışlar gibi, duruyorlar, kendilerini beğendirmek, kâfiye katılıp mektebe gitmek için bütün marifetlerini gösteriyorlar. Mümkün olsa hepsini alacağız ama ah şu ağızlarıdaki 12 yaş dişi!... Gösterdiğimiz kızların on ikisini geçmeleri lazım... Bazan dağ yollarından aklı al, moru mor, saçları terli alına yapışmış, koşa koşa gelen bir küçük kızın telâğı: «Ben on ikisini geçtim!...» dediğini işitiyoruz. Bir de küçük ağzını açıp, ümitsiz ümitsiz arşıtıyoruz ki 12 ik diğten eser yok!... Tahkik ediyoruz. Hakikaten daha on ikisinde değil!... Alamayız...

Böyle götürülmesine imkân gösteremediğimiz kızlardan biri annesine sinirli sinirli bir şeyler söylüyordu. Anlamadığım için annesi tercüme etti:

— Kemik çorbası ister!... Diğ çıkarırmış!... Diğinin biran önce çıkması için annesinden kemik çorbası isteyen küçük kızın ismini sordum: Fincan!...

Gelecek seneye kadar, biran önce diğini çıkarıp mektebe gitmek isteyen küçük Fincanı Müdire Hanım bağrına basıyor ve onun kulağına fısıldıyarak vadediyor:

— Merak etme Fincan... Gelecek yıl gelip seni alacağım. Evvelâ ata, sonra makineye (otomobil, kamyon veya jeep arabası) bineceğiz. Doğru mektep!...

Aldığımız çocukları bir çatı altında derleyip toplayoruz. Müdire Hanım onlara burada ilk yaşama dersini veriyor. Kendilerine, Kâzım'dan getirdiği, kar gibi beyaz birer patiska parçası dağıtıyor: Destimal yani mendil!... Üç küçük kızın ilk medeniyetle temasları mendildir. Medeniyete ilk defa burunlarının uçları ile değiyorlar. Destimalar ellerinde «şimdi ne yapacağız?» gibiye sorgu dolu gözlerle bize bakıyorlar. Çünkü onlar için mendil, burun sücek değil, saklanacak kıymetli bir şeydir.

Müdire Hanım kendi mendilini burnuna götürerek gösteriyor ve: «Pırnak!...» diyor. Yani «şimdi burun, pırnak sükmek!...»

Yavrucağlar, ellerindeki bu basit bez parçalarına giranbaha birer Hint kumaşı imiş gibi, kıyamadan, âdeta hürmet ve sevgi ile pırnaklıyorlar!... Lâkin biraz sonra burnunun ucu kandilenen bir küçük, gene mendiline kıyamıyor, kaşığa göt arasında, çabucak bu işi pırnakları ile halletmeye çalışırken suçüstü!... Müdire Hanım gülümseyerek hatırlıyor:

— Destimal!... Pırnak!...

Daha şimdiden öteki kızlar, burunlarını, kar gibi beyaz örtülere süten bu üç sarı küçük hanıma hayranlıkla bakıyorlar. Müdire Hanım, Kâzım'dan beri sakladığı ve son geceyi geçirdiğimiz köy evinde yemeğe kıyamadığı üç elmasını, üç yeni kızıma veriyor. Bunlardan biri köyden beri kendisini takibeden babasına elmayı teslim ediyor:

— Bunu anneme götür!...

Bunun üzerine ben, Dersim dağlarında cebimde kalmış son hazinemi, biricik elmamı çıkarıp küçük kıza hediye ediyorum. Nihayet yollara revan olmak zamanı geliyor. Geceyi geçirip tekrar döndüğümüz Ovacık kasasının meydanına bir mahşer kalabalığı içinde buluyoruz. Son derecede misafirperver, nazik insanlar olan Ovacıklılar bizim köylerden döndüğümüzü görme gelmişler.

Atlardan inip kızları makineye, küçük jeep arabasına yerleştiriyoruz. Bütün ısrarlarımız, ricamızın rağmen o harikulâde kadın üç kızı ile kendi, jeep'in çamurluğu üzerinde bükölmüş, kucak kucaka oturuyorlar:

— Yolda, ilk defa makineye bindikleri için mideleri bulanaçaktır. Daima yanlarında bulunmam lazım!... diyor.

Fatmanın annesi kızının boyuna sarılarak kokuya kokuya, onun uzun öpükten sonra onu evvelâ Allah, sonra da Müdire Hanıma emanet ediyor. Seyit ise:

— Merakta değilim!... Kızı kime bıraktığımı biliyorum!... diyor.

Büyük şehre doğru...

Hareket ediyoruz. Üzerlerinde bir mevsimden ötekine kar uluşan ulu dağların arasındaki dağrak yollardan sarı sarı giderken Müdire Hanım bir takım kese kâğıtları açıyor: İlk defa makineye binen çocukların safralarını bastırın diye evvelce hazırladığı tuzlu leblebiler!... Kaç anne bunu dağınır?...

10-5908318

EVEL ALLAH, SONRA MÜDİRE HANIM — Önce at sirtında, sonra makine ile doğru mektebe. Sıdika Avar atının terkisine iki kız almış. On plânda kızlardan birinin babası ve annesi götürüyor. Yukarıda ise ana, kızı öperek evvel Allah, sonra Müdire Hanıma emanet ediyor.

Ek 5. Elazığ Kız Enstitüsü'nün "uygarlaştırma misyonu"na Bir Örnek. (Hayat Mecmuası, 1957).

Ek 6. Elazığ Kız Enstitüsü'nün Faaliyetlerinden Bir Kare. (Ünal Taşkın, "Milli Eğitim Belgelerine Göre Sıdıka Avar", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, (Elazığ 14-16 Mayıs 2015), Bildiriler, Elazığ, 2016, s. 464).

